

Irena Sawicka, An outline of the phonetic typology of the Slavic languages (Toruń 2001)

Peter Jurgec

IZVLEČEK: Nova monografija I. Sawicke obravnava slovanske jezike fonološko in fonetično tipološko. Slovenščina je v tem okviru kljub svoji tipološki posebnosti prikazana omejeno, kar lahko pripišemo tudi pomanjkljivi slovenistični fonetični literaturi, zlasti v tujih jezikih. **Ključne besede:** tipologija, fonologija, fonetika, slovanski jeziki, slovenščina, glasoslovje.

Irena Sawicka, An Outline of the Phonetic Typology of the Slavic Languages (Toruń 2001)

ABSTRACT: The new monograph by I. Sawicka presents the phonological and phonetic typology of the Slavic languages. The presentation of the Slovene language in this context is rather modest despite its highly specific typology, the most likely reason for that being the lack of literature on Slovene phonetics.

Key words: typology, phonology, the Slavic Languages, the Slovene language, phonetics.

Poljska fonologinja Irena Sawicka je s svojim znanstvenim opusom, ki med drugim vključuje monografski fonološki obravnavi poljščine (1995) in makedonščine (1991) ter številne primerjalne tipološke študije (samoglasniki, zlog, palatalnost), dovolj znana tudi v slovenskem prostoru – nazadnje je leta 2003 Slovencem odmevno predstavila fonetiko v slovenščini posvečeni (3.) številki *Sprachtypologie und Universalienforschung* (ur. Janez Orešnik in Donald F. Reindl). Pričujoči prispevek pa je namenjen monografiji, ki se ukvarja s fonetično tipologijo slovanskih jezikov in je 2001. izšla pri založbi torunjske Kopernikove univerze.

Že jezik knjige, angleščina, daje slutiti, da je monografija namenjena širšemu neslavističnemu jezikoslovnemu krogu, kar nakazuje tudi sorazmerna splošnost in poudarjanje slavistu jasnih dejstev (prim. uvodno poglavje, ki predstavi posamezne slovanske jezike in njihove skupne fonološke značilnosti, vedno v navezavi na širši evropski – svetovni? – jezikovni in kulturni okvir). Tudi podrobnejše branje knjige (o čemer bom pisal v nadaljevanju) le utrjuje to prepričanje, čeprav prinaša nove primerjalne izsledke, ki pa nosijo jasen pečat poljske tipološke šole.

Študija temelji na štirih problemskih izhodiščih (samoglasniškost oz.

soglasniškost, prilagodljivost oz. neprilagodljivost izgovarjave, segmentni besedni vzorci in prozodija; vsako je obravnavano v svojem poglavju), katerih pomen in teža je vidna šele v končnih poglavjih o slovanskem prispevku k evropski jezikovni zvezi v fonetičnem smislu in sklepu.

Načrt razpravljanja avtorica predstavi v uvodnem poglavju. Čeprav je, kot poudarja, njena obravnava tipološka in zato v temelju sinhrona oz. opisujoča današnje stanje v jezikih, ga želi povezati s temeljno diahronimi spremenljivkami. Za fonetični razvoj slovanskih jezikov naj bili odločilni dve silnici: težnja po odprtih zlogih in težnja po znotrajzložni harmoniji kar se tiče palataliziranosti elementov (str. 6). Prva je povezana z vokalizacijo oz. izgubo jerov, posledično je prišlo še do izgube končnih samoglasnikov, z (de)nazalizacijo, monoftongizacijo diftongov, premetom jezičnikov, protetičnimi in sorodnimi pojavi, druga s prilagoditvijo v obliki palatalizacije in jotacije. Avtorica skuša postaviti tezo, da so vse te divergentne silnice s tipološkega stališča posledica tujejezičnih vplivov na slovanske jezike (str. 7).

Nadaljnja poglavja so zato jasno strukturirana na tipološko relevantnih merilih: prvo je delitev na samoglasniške in soglasniške jezike. Za tipologiziranje je osnovno merilo kvantitativni odnos med številom fonemov in njihovo realizacijo v besedilih (str. 11). Pri tem se avtorica navezuje na ugotovitve Milewskega, Isačenka in H. Andersena. In res, pogostnost zložnih in nezložnih elementov je v slovanskih jezikih izrazito različna: razmerje je najnižje v srbsčini in hrvaščini (1 : 2) in največje v makedonščini, ruščini in bolgarščini (1 : 6). V besedilih se pokaže, da je več, tj. okoli 45 %, samoglasnikov v južnoslovanskih jezikih, medtem ko je v severnoslovanskih (le) okoli 40 % samoglasnikov, ostalo so soglasniki (za slovenščino navaja 41,49 : 58,51 %, str. 16, po Korytowska 2001; prim. tudi podatek v Unuk 2003). Dodaten kriterij je zlogovna struktura, zlasti tako v poljščini kot srbsčini najpogostejša CV (kar pa velja tudi za slovenščino, prim. Unuk 2003).

Kot uspešno tipološko merilo so uporabljeni tudi soglasniški sklopi in samoglasniški nizi.¹ Za pogostnostno in strukturno analizo prvih avtorica navaja svojo raziskavo (Sawicka 1974), pri tem pa izstopata zgornja lužiščina in poljščina kot jezika z nekoliko večjim deležem (> 10 %) izglasnih sklopov v besedilih. Soglasniški sklopi so pogostnejši v severnoslovanskih jezikih (str. 24). Raziskava samoglasniških nizov pa v glavnem povzema ugotovitve Korytowske (2001): daleč največ nizov je besedilno v južnoslovanskih jezikih z izjemo slovenščine; sploh največ jih je v makedonščini (str. 25). – Geminata se pojavljajo le v severnoslovanskih jezikih (nekoliko manj jih je v češčini, slovaščini in lužiščinah), v južnoslovanskih pa so redke (izjema je bolgarščina), kar naj bi bila značilnost balkanske jezikovne zveze (str. 30).

Druga tipološka delitev je na dva tipa izgovarjave, t. i. prilagodljivo ⟨accommodative⟩ in neprilagodljivo. Tu je ključno merilo ohranjanje palatal(izira)nih elementov, torej predvsem soglasnikov. V južno-zahodnih slovanskih

¹ V slovenski fonologiji skušam uveljaviti izraza sklopi in nizi za istovrstna fonološka zaporedja soglasnikov oz. samoglasnikov (v tem zaporedju). Za nekatere druge predloge gl. Jurgec 2004, 24, in tam dalje.

jezikih naj palatalizacije pred sprednjimi samoglasniki ne bi bilo (izjema so velari), nasprotno je v severno-vzhodnih (nasploh je palatalizaciji posvečeno največ pozornosti). Pomembna je fonetična razlika med palatalnimi in palataliziranimi soglasniki, kjer za avtorico ni najbolj jasnega odgovora; precejšno vlogo igra tudi nacionalna fonološka tradicija kot taka (prim. 50). Kompleksno situacijo pri palatalizaciji v slovanskih jezikih dodatno ponazarjajo tudi arealne karte za posamezne pojave, npr. samoglasnik [y] in soglasniška palatalizacija, asimilacijska palatalizacija, palatalni labiali. Skupno jih je v knjigi 19 (torej tudi za druge pojave) in so načeloma nenatančne, saj prikazujejo le stanje v knjižnih jezikih (le deloma tudi narečna stanja, v slovenščini naprimer sploh ne). To pa je tudi že uvodno opozorilo avtorice (str. 10). – Med pojavi sandhi je v slovanskih jezikih primerjalno pomembna premena po zvonečnosti na besedni meji (znotraj besede je med jeziki malo razlike).

V nadaljevanju sledi predstavitev segmentnih značilnosti na leksikalni ravni, osrednje vprašanje pa je delitev med eno- in dvovršnimi zlogi. T. i. stranske zloge, ki se nastanejo v nezložnih kontekstih NSN, #SN, NS#, poznajo severnoslovanski jeziki, znani pa so iz poljščine (na Slovenskem je o tem pisalo v Unuk 2003). Južnoslovanski jeziki so razvili enovrsne zloge (o tem piše že v Sawicka 1987),² medtem ko sta češčina in slovaščina prehodnega tipa, saj dopuščata dvovrsne zloge izključno v vzglasju. Kot obstranske pojave na segmentni leksikalni ravni avtorica navaja primere iz čakavščine in polabščine (str. 83 in s. s.). Posebna pozornost je namenjena še zvočnikom, med njimi pa *w, ki ohranja zvočnost v slovenščini, srbsčini in hrvaščini, lužiščinah, slovaščini, beloruščini in ukrajinščini. Slovenščina je s premeno tipa [v] – [u] podobna ukrajinščini in beloruščini (v tuji fonološki literaturi veliko pogosteje navajanim viroma za tako distribucijo /v/).

Prozodični tipološki del (97 in s. s.) avtorica začne s Stankiewiczovo (4 skupine) in Ivičevo tipologijo prozodemov (7 skupin). Vse to je splošno znano, zato tega ne bom posebej predstavljal tu. Prosto naglasno mesto v slovanskih jezikih, posledično pa »močan besedni naglas« (strong word stress) (tu navaja Nikolajevo), vpliva na različne stopnje redukcije nenaglaščenega vokalizma (npr. akanje, v slovenščini pogovorno reduciranje v /ə/, prim. tudi v lužiščini). V nadaljevanju precej pozornosti posveča fonetičnim značilnostim naglasa v povezavi s tonskim potekom, jakostjo, trajanjem. Poseben razdelek je namenjen še stavčni intonaciji, najbolj na primeru odločevalnih vprašanj, kjer naj bi imeli vsi slovanski jeziki rastoč končni ton (razen vzhodnoslovanskih) in zaobljen tonski potek (razen zahodnoslovanskih).

Predzadnje poglavje je s strogo tipološkega vidika kratka zastranitev, saj govori o slovanskem prispevku k evropski fonetični zvezi, pri čemer pa se posveča zlasti balkanskim slovanskim jezikom in jih primerja z neslovanskimi, grščino, albanščino, romunščino, turščino, s čimer se navezuje in povzema po Sawicka 1987.

V zaključnem delu skuša avtorica doslej obravnavana tipološka merila

² To velja tudi za slovenščino (knjižno in narečno). V primerih kot sln. *film* ['fi:lm] → ['fi:lǝm], *tovarn* [to'vǝ:rɐn] → [to'vǝ:rǝn] ni stranskih zlogov (nasprotno gl. Unuk 2003, 16, 139 itd.).

ovrednotiti, kar naredi na precej matematičen način, tj. s seštevanjem deleža posameznih kriterijev. Skupno jih je 11, in sicer zlogovna struktura (20 %), palatalni fonemi, asimilacijska palatalizacija (po 10 %), pogostnost soglasnikov, samoglasniških nizov, prisotnost geminat, centraliziranih fonemov (po 5 %), kvantitetne opozicije, redukcije, sandhija in tip naglasa (po 10 %). Skupno je tako možnih 100 %, največ pa jih dosegajo ruščina (95 %), beloruščina, ukrajinsščina, lužiščina, poljščina (po 80 %), bolgarščina (60 %). Ostali jeziki dosegajo 35 % in manj (slovenščina 35, srbsščina/hrvaščina celo 0 %), str. 139–141. Tipološko so si torej podobni vzhodnoslovanski jeziki, ki predstavljajo t. i. prilagodljivi tip jezikov in so fonetično-fonološko najbolj arhaični; poljščina in lužiščina sta jim podobna. Prehodni tip k inovativnim južnoslovanskim jezikom sta češčina in slovaščina. Bolgarščina je tipološko ambivalentna z nekaterimi lastnostmi vzhodne slovanščine, drugi so spet južnoslovanski (str. 142). Avtorica takšne fonetične inovacije odpira tudi za širše primerjave. Vsekakor velja, da naj bi bili balkanski jeziki (sem pa ne spada slovenščina) najbolj inovativni in torej najbližje analitičnim jezikom.

Sledijo še dvostranski povzetki v poljščini, hrvaščini, ruščini in češčini in poglavje literatura, ki pa mu kaže nameniti nekaj pozornosti. Čeprav je referenc za 11 strani, se med njimi znajde le ena (!) v zvezi s slovenščino (in sicer Toporišičeva razprava *Slovenski pogovorni jezik*). Ostale primere avtorica očitno povzema po splošnih priročnikih ali iz lastnega znanja. Vendar ne brez napak, kakršne so transkripcijske na str. 94–95: *deževje* [dežeuje] *vdručič* [udrug'ič], *derl* [deru]/[deru], *topel* [topəl].

Drug tip pomanjkljivosti je vsebinske narave. Če povzamem avtorico: slovenščina je v vseslovanskem fonetičnotipološkem okviru sicer blizu južnoslovanskim jezikom, vendar hkrati kaže lastnosti severnoslovanske skupine. Vendar o avtoričini oceni kaže dvomiti, saj ji npr. ne prizna politoničnosti (kot hrvaščini), temveč jo raje uvrsti v skupino vzhodnoslovanskih jezikov (s prostim naglasnim mestom). Tu bi morala avtorica upoštevati slovensko tonematiko (kar bi odstotek znižalo na 25 in bi bila torej slovenščina povsem primerljiva z ostalimi južnoslovanskimi jeziki). Žal je (manj natančnih) posplošitev te vrste – četudi jih avtorica napove – preveč.

Slovenščina je izmed vseh slovanskih jezikov najslabše predstavljena, kar je povezano tako z avtoričinim manj poglobljenim poznavanjem ustrezne literature, kakor tudi z izrazitim pomanjkanjem in neznanostjo ustrezne fonološko-fonetične literature na Slovenskem (posebej še v tujih jezikih). K nekaterim dopolnitvam opisne teorije slovenščine pa bodo prispevale tudi ugotovitve v *Fonetični tipologiji* I. Sawicke, ki se kaže kot malo manj podroben, a vendar izviren tipološki fonološko-fonetični poskus za slovanske jezike.

Krajšave

V – samoglasnik

C – soglasnik

S – zvočnik

N – nezvočnik

(višaj) – najvišja fonološko relevantna meja

Navedenke

- Dukiewicz in Sawicka 1995 = Leokadia Dukiewicz in Irena Sawicka, 1995, *Fonetyka i fonologia*, Krakow, Instytut języka polskiego PAN (Gramatyka współczesnego języka polskiego).
- Jurcec 2004 = Peter Jurcec, 2004, *Samoglasniški nizi v slovenščini: Fonološko-fonetična analiza*, Ljubljana, Rokus in Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 8), v tisku.
- Korytowska 2001 = Anna Korytowska, 2001, *Grupy samogłoskowe w językach słowiańskich, Doktorska disertacja*, Toruń.
- Sawicka 1987 = Irena Sawicka, 1987, *Struktura sloga u balkanskim jezicima (u poređenju sa susednjim jezicima)*, Wrocław idr., Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk (Prace Slawistyczne, 54).
- Sawicka 1991 = Irena Sawicka, 1991, Problems of the phonetic typology of the Slavic languages, *Studies in the phonetic typology of the Slavic languages*, ur. Irena Sawicka in Axel Holvoet, Warszawa, Polska akademii nauk, Instytut Słowianoznawstwa (Język na pograniczach, 2), 13–35.
- Sawicka 2003 = Irena Sawicka, 2003, Slovene phonetics in the Slavic context, *Sprachtypologie und Universalienforschung* LVI/3, 300–305.
- Sawicka in Spasov 1991 = Irena Sawicka in Ljudmil Spasov, 1991, *Fonologija na sovremeniot makedonski standarden jazik*, Skopje, Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Unuk 2003 = Drago Unuk, 2003, *Zlog v slovenskem jeziku*, Ljubljana, Rokus, Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 7).